

Venedik Sempozyumunun Ardından

Venedik Sempozyumunda tartışılan konu, Sovyetik toplumların yapılarının nasıl analiz edilmesi gerektiği sorusuydu. Konuşmacılardan Rossanda, bunun «akademik» bir soru olmadığını söylüyor. Bu sempozyumdan önce yazdığımız yazılarda biz de aynı şeyi vurgulamıştık. Sorun öncelikle politiktir: Çeşitli nedenler, etmenler yüzünden, sosyalist toplumun nasıl bir toplum olduğu konusu belirgin bir kargaşalık içine gömülmüştür. Böylece beliren sorun, tek bir kökene indirgenerek açıklanamayacak kadar karmaşıktır. Geleceğin sosyalist toplumunun niteliğinin tartışılması da, bugün varolan sosyalist toplumların eleştirisinden ayrılamayacak bir konudur.

Kapitalizm, şaşılacak bir **varkalma direnci** gösteriyor. Çökmek üzere olduğunu kaç zamandan beri tekrarlayageldiğimizi düşünürsek ve bugün de kapitalizmin, kısa süre içinde herhangi bir ciddi çöküntü belirtisi göstermediğini kabul edersek, bu çöküş teorilerimizin bir hayli yüksek bir iyimserlik dozu taşıdığını anlamamız gerekir. Dolayısıyla, kapitalizmin bu **varkalma direncinin** somut, nesnel dayanaklarını daha ayrıntılı bir biçimde incelemekte yarar var. Ama, konumuz bu değil şimdi. Kapitalizmin, varkalmayı başarsa da, geleceğin insan toplumu için bir öneri getiremediği çok açık. Direnci, **defansif** bir dirençtir. Ama savunmasının belli ölçüde etkili olabilmesinin nedenlerinden biri, sosyalizmin teorisinde kabul ettirdiği açık üstünlüğünü somut pratikte henüz kabul ettirememiş olmasıdır. Böylece burjuvazinin ideolojik sözcüleri, bir yandan sosyalizmin güzel ama imkânsız bir ütopya olduğunu, bir yandan da sosyalizmin insanları ezen totaliter, anti-demokratik bir sistem olduğunu ileri sürerek, kitleler üzerinde etkili olabilmektedir. Bu sözler, soğuk savaş propagandası olarak geçirilemez artık.

Kapitalizm, gelecek için bir alternatif olmadığı halde, varkalma gücünü, bugün yaşamak için geçerli bir çerçeveye, insanlara neyi

bekleyip neyi beklememeleri gerektiğini gösteren alışılmış bir sistem olmasından kazanıyor. Sosyalizm ise, kendi iç çelişkileri nedeniyle, üzerine çöken belirsizlikten henüz sıyrılamamış durumda.

Marksist düşüncenin en büyük üstünlüğü eleştireliliğidir. Marksist teorinin kuruluşu da, o dönemde varolan her türlü ideolojinin ve bu ideolojilerin dayandığı bütün toplumsal yapıların, amansızca, en ince ayrıntısına kadar eleştirilmesiyle bir arada gerçekleşmiştir. Ama uzun bir süredir, sosyalizmin somutta yürürlüğe giriş biçiminin yarattığı genel ortam, Marksizmin bu eleştireliliğinin kendisine dönük olarak da kullanımını engelledi. Engelleme ile ortaya çıkan ideolojik monolitizmin sosyalizm için başarılı sonuçlar vermediğini, baskılarla ancak bir süre için durdurulan tepkilerin bugün her yerde birden patlak vermesine baktığımız zaman görebiliyoruz. Eleştirinin bastırılması, bölünmeleri önleyememiş, ama bugün ortaya çıkan daha yaygın eleştirilerin sağlıklı Marksist çizgide olmasını engellemiştir. Eleştirinin bugün büyük ölçüde sağdan gelmesinin, soldan başlayan muhalefetlerin kısa zamanda sağa kaymasının nedeni budur. Örneğin Avrupa-komünizmi, açık yüreklilikle sağı seçti. Çin'in muhalefeti soldan başladı, ama Angola veya Şill gibi bir yığın örnekten sonra, bu muhalefetin de hızla sağa yöneldiği görüldü.

Ama bu bölünmüşlük, sol eleştirinin de yolunu kaçınılmaz olarak açacaktı. Nitekim açmıştır. Marksizmin pratikteki bunalımıyla teorik rönesansı bugün bir arada yürüyor. «Rönesans» diyorum, çünkü soldan eleştiri, Marksizmi değişmiş koşullarla «düzeltmeye» çalışmıyor, Marksizmin klasiklerde yazılı olan temel ilkelerini bu değişen koşullara başarıyla uyguluyor. Şimdi sorun bu teorik rönesansı, kendisine tekabül eden yeni bir pratikle birleştirmek. Önünde ne kadar çok engel olsa da, durdurulamayacak bir süreçtir bu. Be-

İltilerini kendi ülkemizde de görebiliyoruz. Tek bir örnek: Faşizmle mücadele etmek zorunda bir militan, ortodoks faşizm yorumlarına dayanarak bu mücadeleyi başarıyla yürütemeyeceğinin bilincine varmakta, somut—daha somutu olamaz— bir ihtiyaçla, **yarın hayatta kalabilmek için**, faşizm konusunda Marksizmin yaratıcı teorik ürünlerinden beslenmek gereğini duymaktadır.

«Real-sosyalizm» kavramını türetenler elbette direnecek. Ama Marksizm kitlelerle yanyana, içiçe, kitlelerin mutluluğu için çalışacaktır. Marksizmin varoluş koşulu budur. Bugün «gerçekçi-sosyalizm» ile «gerçek sosyalizm» arasında bir seçme yapmak zorunda olan Marksistler, ikinci alternatifi seçecek ve gerçekleştireceklerdir.

SOVYETLER BİRLİĞİ SORUNU

Dünya Komünist hareketi içinde bugün ortaya çıkan çeşitli akımlar var; örneğin, Maoizm gibi, vaktiyle eleştirdiği sosyalist anlayıştan daha büyük yanılgılara düşmüş olanlar. Ancak, bu gibi akımların eleştirisine ne kadar büyük bir önem verirsek verelim, ana sorunlar, belirleyici sorunlar, sosyalizmin uygulanmaya başlandığı ilk ülkede ortaya çıkmıştır. Buradan türeyen sorunlar, bugün de karşımıza dikilen ilk bloktur.

Bu blok, anlayarak ve eleştirilerek aşılabilecek. Ama bir noktaya değinmek istiyorum. Sovyetler Birliği'nin eleştirisi bir «vur abalıya» işlemine, Sovyetlerin kendileri bir günah keçisine dönüştürülmemeli. Bugün gerek Çin, gerek Avrupa-komünizmi, gerekse Troçkizm eleştirilerini bu biçimde sürdürüyor. Sovyetler Birliği'ni dışlıyorlar, suçluyorlar. Oysa Sovyetleri dışladığımızda, kendimizi de anlayamayız. Çünkü böylece, onlarla paylaştıklarımızı görmezlikten geliriz. Sovyetlerin eleştirisi, bütün sosyalistlerin özeleştirisini olmak zorundadır.

Bu bakımdan en «oportunist» örnek, Avrupa-komünizmi gibi geliyor bana. Yıllar yılı yapılan her şeyi onayladıktan, paylaştıktan ve alkışladıktan sonra, bir anda bu ilişkiyi kesivermek, alıp başını gitmek ve ağızına geleni söylemek, hangi sorumluluk, hangi tutarlılık anlayışına sığar? Troçkizm ve Maoizmle kıyaslandığında, Avrupa-komünizminin eleştirisi dozu daha yumuşak görünüyor; en azından,

Sovyetlerde sosyalizm olduğunu kabul ediyorlar. Ama seçim hesaplarının ileride ne söyleteceği belli olmaz. Çin de başlangıçta bu kadar ileri gitmemiştir.

Gelgelelim, Avrupa-komünizmi Sovyetlere karşı bu mesafeyi alırken, bunu somut bir analize dayandırmaktan kaçınıyor. Böylece, analizin kendisini de, hem geçmişi, hem bugünkü bazı uygulamaları dolayısıyla yükümlülük altında bırakacak uzantılarından kendini sakınmış oluyor. Böylece de, seçmenleri karşısında alabildiğine karalamaktan çekinmediği Sovyetler Birliği'ni, kendi resmî temâslarında, ancak «diplomatik» bir dille eleştirerek, eski yakınlığın kalıntısını sürdürmüş gibi görünüyor. Ne dostluğa, ne de düşmanlığa benzeyen bu sorumluluğu savuşturma tavrı, sorumluluğunu savuşturduğu ölçüde, gerçek sosyalizmi kurabilmenin de uzağına düşecektir. Avrupa Komünizminin sahip olduğu potansiyel, gerçekleşecekse, «Avrupa-komünizminin» bugünkü yöneticilerine ve politikalarına **karşın** gerçekleşecek. Bugünkü bölünmüşlüğüne karşın sosyalizm bir bütündür. Varolan taraflardan birinin yaptığı öbürünü ister istemez bağlar. Tarih ise hepimizi bağlar. Sosyalizm içinde başgöstermiş herhangi bir sorunu, kendimizi temize çıkarak eleştiremeyiz. Örneğin bir Stalin'e darbe vururken, kendi yüzümüz acır.

Sovyet toplumsal formasyonuna kaç açıdan bakmak mümkün? Bir açı, bu ülkenin, Komünizme varmak üzere, Sosyalist bir toplum olduğunu söylemek; yani, SSCB yöneticilerinin ve onlarla aynı açıyı paylaşanların görüşü. Bu ülkede olanların sosyalizme aykırı olduğu görüşünü savunanların da söyleyebilecekleri sınırlı: Sosyalizme doğru belirli bir mesafe alındığı halde bu ilerlemenin durduğunu, bir yerlerde tıkanıldığını, böylece sözkonusu toplumsal formasyonun kapitalizmden ayrılmakla birlikte, sosyalizm ile komünizm arasında bir yerde donduğunu söylemek mümkün. Ya da, daha karamsar bir açıdan, kapitalizmden hiç çıkılmadığını, bugünkü durumun kapitalizmin daha bir üst düzeyde örgütlenmesinden ibaret olduğunu söylemek var. O zaman bir üçüncü çözüm de bulunabilir: Belki de bu toplumsal formasyon ne sosyalist, ne de kapitalisttir. Daha önceden varlığını bilemediğimiz ve tahmin edemediğimiz

Birlikim 38/66

bir yeni üretim tarzına tekabül eden ilişkiler kurulmuştur orada. Böyleyse, ne bir geriye dönüş sözkonusu, ne de yarı yolda kalmışlık. Yani, olan olmuştur, toplum varacağı yere varmıştır ve bu varılan yer, henüz adını koymamış olduğumuz yeni bir üretim tarzıdır.

Sovyetler Birliği toplumsal formasyonunun niteliği üzerine bugünlerde yapılan tartışmalarda bu üç tez de savunuluyor: Birincisi yaklaşık olarak Troçkizmin resmî görüşü, ikincisi Çin'in resmî görüşü. Üçüncüsü daha yeni atıldı ortaya; geçen sayılarımızda yayımlanan Rakovski'nin yazısında olduğu gibi, daha çok bağımsız bazı sosyalistlerin görüşü bu.

Ama işte bu tür yaklaşımda insan bir «akademik» hava sezmeden edemiyor. Sovyet toplumsal formasyonunda yer alan toplumsal ilişkilerin hangi üretim tarzına tekabül ettiğinin araştırılmasını «akademik» bir soru gibi görmüyorum; ama bu konuya böyle soyut mantık düzeyinde yaklaşmak biraz akademik oluyor ister istemez. İhtimal, önce mantık düzeyinde kuruluyor, sonra gerçekliğe uygulanıyor. Soruna, neredeyse, çözülecek bir bulmaca gözüyle bakmak bu.

Sovyetlere bakışın bu değişik biçimleri (her birinin kendi alt-bölümlenmeleri de var veya olabilir), bakanların içinde yer aldıkları sorunsaldan büyük ölçüde etkileniyor. Venedik sempozyumundan ele geçirebildiğimiz birkaç yazıda, yapılan yorumların bir kısmında bu özelliği görebiliyoruz. Burada söylenenler üstüne düşündüklerimizi açıklamaya, bazı resmî toplantılardaki oylama yöntemi gibi, «en aykırı öneri»den, yani Bettelheim'dan başlayalım.

BETTELHEIM'IN GÖRÜŞLERİ

Stalinizm özel sayısında Bettelheim'ın yaklaşımı için söylediklerimizi fazla sert ya da haksız bulanlar olmuştur. Bu konuda birkaç mektup aldığımız gibi, Asaf Savaş Akat da geçen sayıdaki yazısında buna değindi. Biz, haksızlık ettiğimiz kanısında değiliz. Yeniden bakalım soruna.

Asaf Savaş, «negatif teori» de olsa, Bettelheim'ın doğru soruları sorarak işe başladığını söylemişti. Buna biz de bir şey demedik. Ancak, Bettelheim bu doğru sorularını Althusser'den almıştı. Asaf Savaş'ın da de-

ğindiği ve bizim de daha önceki eserlerinden bildiğimiz gibi Bettelheim, heyecanlarına göre iktisat teorileri üretebilen mizaçta biridir. Daha önce Sovyetler veya Küba için söyledikleri, ayrıca, Çin için söylediği farklı şeyler bilinir. Teorik öncüllerinde hep başka yerlerden esinlenmiş, bu esinlenme kaynaklarına göre teoriler kurmuştur. Bir aralık bu esinlenme kaynağı Althusser idi. Şimdi Asaf Savaş da, Althusser'i silkeleyip bir yana koyar ve Bettelheim doğru sorular sorduğu için bizim ona haksızlık ettiğimizi söylerken, kendisi bir başkasına daha büyük bir haksızlık etmekte. İkincisi de şu: Bettelheim Althusser grubundan aldığı teorik esinlenmeden sonra başka gelişmeler de gösterdi, gene Asaf Savaş'ın belirttiği gibi Mao'nun tezleriyle özdeşlik kurdu. İmdi, sorduğu doğru sorular, bir teorik üretimde olması gerektiği gibi, «gerçek-somut» ile «düşüncedeki-somut»u birbirine yaklaştıran bir çaba değil, Mao'nun somutuna, ne de olsa olaylara bilimsel bir açıdan bakma ihtiyacı duyan Avrupalı aydınlar hazırlamak. Bunu yaparken de Bettelheim'ın özgün bir şey yaptığını sanmıyorum; sıraladığı soruları o yıllarda başka yurttaşları sormuştu.

Bettelheim, örneğin Engels'in çok doğru sözlerinden yola çıkıyor. Buradaki yazısında **Anti - Dühring**'den verdiği alıntının bütününe bakalım:

Ama anonim şirketlere ya da devlet mülkiyetine doğru dönüşüm de, üretici güçlerin kapitalist özelliğini ortadan kaldırmaz. Anonim şirketlerde (ve tröstlerde) bunun böyle olduğu bellidir. Modern devlet de, aslında sadece, burjuva toplumunun kapitalist üretim tarzının genel dışsal koşullarını bireysel kapitalistler olduğu kadar işçilerin de saldırılarına karşı korumak için ortaya çıkardığı örgütlenmedir. Modern devlet, biçimi ne olursa olsun, özünde kapitalist bir makinedir, kapitalistlerin devletidir, toplam ulusal sermayenin ideal kişileştirilmesidir. Üretici güçleri ne kadar çok kendi; ne mal etse, o kadar fazla ulusal kapitalist haline gelir, o kadar fazla yurttaş sömürür, işçiler ücretli-işçi proleter olarak kalır. Kapitalist ilişkisi ortadan kalkmaz. Daha çok, tek bir baş

Birlikim 38/67

altında toplanmış olur. Ama böyle olunca da, başı ağır gelip devrilir. Üretici güçlerin devlet mülkiyeti çatışmasının çözümü değildir, bunun içinde, o çözümün öğelerini biçimlendiren teknik koşullar gizlidir.

Bettelheim'in doğru sorularından biri, yeni üretim ilişkisinin mülkiyet ilişkisine indirgenemeyeceği, şu halde mülkiyetin devletleştirilmesinin sosyalizm demek olmadığı, görüldüğü gibi, yeni bir tez olmaktan çok uzak. Engels çok açık biçimde söylemiş bunu. Sosyalizmin ne olacağını da kısaca şöyle açıklamış:

Bu da ancak, toplum, bir bütün olarak toplumun dışında her türlü denetimi aşmış geçmiş olan üretici güçlere açıkça ve doğrudan doğruya tasarruf ettiği zaman gerçekleşebilir.

Şimdi soru şu: Engels'in bu dediklerini geçerli sayıyorsak, Sovyetler Birliği'nde ve birtakım başka sosyalist ülkelerde, bir bütün olarak toplumun üretici güçlere doğrudan doğruya tasarrufu diye bir şey söz konusu değildir. Engels'in dediği, devletin ortadan kalkması sürecidir. Sovyetler ise, «Biz devleti güçlendirerek ortadan kaldırıyoruz» diyorlar. Bir deneyin başarısız olacağını görmek için ille de sonuna kadar götürmek gerekmez. Devletin güçlenerek ortadan kalkmayacağını tahmin etmek herhalde çok güç bir şey değil. Buna dayanarak, ortada sosyalizme uygun olmayan bir şey bulunduğunu söylemek mümkün ve gerekli. Ancak, Bettelheim gibi, Engels'in bu metninden yola çıkarak, Sovyetler Birliği'nde «kapitalizm» olduğunu söylemek mümkün mü?

Bettelheim söylüyor ve Sovyet yöneticilerini «devlet burjuvazisi» olarak niteliyor. Engels'in yukarıdaki sözlerini söylediği sorunsalı, olduğu gibi alıp Sovyetler Birliği'ne uygulayabilir miyiz? Metnin bütününden anlaşıldığı gibi Engels, kapitalist sistemin bir dizi reformlarla mülkiyeti devletleştirmesinin sistemin kapitalist karakterini değiştirmeyeceğini söylüyor. İki kez tekrarladığı gibi, onu ilgilendiren nokta, mülkiyetin tekelleşmesi. Devlet mülkiyeti ya da anonim şirketlerin (ve tröstlerin) mülkiyetinden bir arada söz ediyor. Onun bunları yazdığı tarihte, bu söylediklerini düşünmek güçtü —nice sosyalist bugün bile dü-

şünmüyor— ama Engels düşünmüş ve görmüş. Yeni dönemde, kömür gibi, demir-çelik gibi maden veya endüstrilerin devletleştirildiğini ve bu tür devletleştirmelerin kapitalizmin çıkarına olduğunu görüyoruz. Ekonomik mülkiyetin yaygınlaştırılabileceğini veya, örneğin Amerika gibi bir ülkede, tamamen ortadan kaldırılabileceğini, ama bunun, işin özünü değiştirmeyeceğini bizler de sık sık yazmıştık **Birikim**'de ve başka yerlerde. Ne var ki bütün bu süreçler, Sovyetler Birliği'nin yaşadığı tarihle özdeşlenemez.

Kapitalist bir sistem büyük tröstlerde mülkiyeti yaygınlaştırmayı ve/veya devlet mülkiyetini genişletmeyi, sisteminin doğal akışı içinde gerçekleştirir; 1917 Ekim Devrimi gibi olaylarla değil. Bettelheim, iddiasını kanıtlamak için Lenin'in 1921'de yeni düzenin sosyalist olmadığını söylemesini gösteriyor. Doğru, ama bu **henüz** beklenen yere **varamadığı** demektir; devletin, kapitalizmin genel çıkarlarını daha iyi korumak üzere yeniden örgütlenmediği anlamına gelmez. Bu bakımdan Bettelheim'in sorunsalıyla Engels'in sorunsalı farklı: Kapitalist sisteme ciddi darbeler vurduğu halde komünizme geçişin belirleyici adımlarını atmakta başarısız kalmış bir rejimle, yürürlükteki kapitalizmin çelişkilerini hafifletmek için mülkiyeti bir başka biçimde örgütleyen kapitalizm aynı şey değildir.

Gelgelelim, Engels'in sorunsalı farklı olsa da, Sovyetler Birliği'nde kapitalizm olduğunu ileri sürmemize yetecek kanıt yok mu diye sorulabilir; bir başka söyleyişle, devrim karşı-devrime dönüşmüş olamaz mı?

Bir kere, bu karşı-devrim varsayımı, bir kadro sürekliliği temelinden yoksundur. Çünkü devrim-öncesi kapitalist sınıf dağılmış, mülklerinin ve politikanın denetiminden **sınıf olarak** uzaklaştırılmıştır. Kapitalizmin restorasyonundan söz edeceksek, bu restorasyonu, bir önceki dönemde kapitalizmi yok etmiş olan kadronun gerçekleştirdiğini söylememiz gerekiyor. O zaman bunu açıklamalıyız ve açıklarken de, restorasyonu, üretim ilişkilerinde görülen değişikliklerle somutlaştırmalıyız. (Aynı zamanda devrimci bir kadronun nasıl bir karşı-devrimci kadroya dönüştüğünün teorik ve ampirik bir açıklaması; politik, ideolojik mekanizmaları gösterilmelidir.) Burada, Mandel'in söyledikleri önem kazanıyor. Örne-

Birikim 38/69

ğin Çin, restorasyonu Kruşçev'le başlatır: Ancak, Stalin dönemiyle Kruşçev dönemi arasında üretim ilişkilerinde hangi değişiklik görüldü? (Gene Mandel'in sorduğu gibi, niçin aynı üretim ilişkilerine sahip olan Romanya sosyalist de, Sovyetler Birliği değil? Ama bu da ayrı konu.) Buradan giderek, Çin'de bundan sonra olabilecekleri nasıl değerlendireceğiz? Şimdiden görülen belirtiler, bu ülkede, Stalin'in politikasını genel çizgileriyle andıran bir endüstrileşme sürecinin başlayacağını işaret ediyor. Bettelheim şimdi —yaşayan birkaç sadık Maoist'den biri olarak— Çin'de kapitalizmin restorasyonundan mı söz edecek? Tutarlı olmak istiyorsa, öyle yapmalı.

Burada sanırım püf noktası olan nokta, Venedik sempozyumuna katılanların üzerinde genellikle anlaştıkları sosyalist toplum kavramından kaynaklanıyor. «Sosyalist üretim tarzı» diye bir şey yoktur. Kapitalist üretim tarzı ile komünist üretim tarzı arasında bir toplumsal örgütlenme biçimidir sosyalizm. Yani, iki üretim tarzına tekabül eden ilişkilerin yanyana ve birbiriyle mücadele içinde yer aldığı bir toplumsal örgütlenme. Sovyet devriminin bütün donmuş görünümüne karşın, bu ikili yapı hâlâ vardır, birinin kesin egemenliği kurulamamıştır. Dolayısıyla, örneğin Bettelheim'in sözünü ettiği «ücret» ilişkisi, kendi başına, **kapitalizmin varlığını kanıtlamaya** yetmez. Çünkü öbür yanda da, Mandel'in saydığı kurumlar vardır: Sınıf olarak burjuvazi devlet iktidarından uzaklaştırılmış ve oraya geri dönmemiştir (bugünkü yöneticilerin, Bettelheim'in dediği gibi kapitalistçe davrandığını varsayıyor olsak bile, bunların eski kapitalist sınıfla hiçbir organik bağlantısı yok), merkezi devlet planlaması ve dış ticaret üstünde devlet tekelidir, meta ilişkisi hiçbir kapitalist toplumda görülmeyen bir biçime girmiştir.

Sözün kısası, Bettelheim'in bütün «argümanına» temel yaptığı «ücret» gibi bir olaydan yola çıkılarak, bir toplumsal formasyonun **kapitalist** olduğunu söylemek bizce mümkün değildir.

İndirgemeci bir tutum bu. Bettelheim'in, Stalinizm sayısında yayımladığımız önsözü üstüne yazarken bunu anlatmaya çalışmıştık. Şöyle bir mantık izleniyor yazarın söylediklerinde. Kararını öncelikle politik düzeye ilişkin olaylar karşısında veriyor: Örneğin, Sovyetler

dış politikada filanca karşı-devrimci tavrı benimsedi, tıpkı bir emperyalist ülke gibi Çekoslovakya'yı işgal etti v.b. Sonra, üstyapı ile altyapı arasında, bire bir tekabül olması gerektiği yolundaki örtük bir varsayımdan hareketle, bu «emperyalist» davranışların altyapısal temelini aramaya başlıyor. Bu tutumla yola çıkılınca, aranan şeyin bulunacağı da bellidir. Nitekim Bettelheim yolda «ücret»e raslıyor ve «eureka» diye haykırıyor. Sorun çözülmüştür artık.

Olaya böyle indirgemeci bir açıdan baktığında, devrim sürecinin karmaşıklığını göremeyiz ve gerçekte nelerin aksadığını da, Sovyetlerin bugünkü dünyada yerini de değerlendiremeyiz. Bu ikinci konuda, Sovyet sistemiyle kapitalizmin çelişkisini, böyle öncüllerden yola çıkılınca mümkün olan tek biçimde anlıyor Bettelheim: İki emperyalist ülke arasında olabilecek bir çelişki (kaldı ki, gerçekten emperyalist **ülkeler** arasındaki çelişkiler de böyle «ulusal-devlet» formülleriyle anlaşılamaz). Ama işte böyle düşünüldüğü zaman, Angola'da, Şili'de, v.b. olduğu gibi, emperyalizmin «ekmeğine yağ sürülüyor». Tabii eklemek gerekir ki Çin de, yapısında ücret olduğu için, kendisi kapitalist olduğu (örneğin hâlâ «millî burjuvazisi» bulunduğu) için böyle yapmıyor.

ROSSANDA'NIN TEŞHİSLERİ

Rossanda, Maoçuluk deneyini Bettelheim'den önce yaşadığı ve bir ölçüde geride bıraktı. Onun için şimdi Çin'in gelişmesini, izolasyondan üçüncü dünyanın koruyuculuğuna ve hızlı devrimci büyümeden en çirkin diplomatik ve devlet manevralarına uzanan bir süreç olarak nitelenebiliyor. Dikkat edelim, bizim de gerçek olduğuna katılabileceğimiz bütün bu değişiklikler, üretim ilişkilerinde, örneğin «ücret» gibi bir yapıda, kayda değer herhangi bir değişiklik olmadan gerçekleşebildi.

Ne var ki, Rossanda da teşhisinde Bettelheim'den pek uzak değil: Devlet kapitalizmi. Yukarıda Engels'in anlattığı, kapitalist üretim tarzının ileri aşamalarında geçerli olabilecek türden bir devlet kapitalizmiyle Sovyetler Birliği'nin bir ilgisi olamayacağına değinmiştik. Bir çeşit «devlet kapitalizmi» de, kapitalistleşmeye çalışan azgelişmiş ülke Bonapartizmin-

Birikim 38/69

de görülebilir. Burada, bürokrasi, henüz cılız olan bir burjuvazinin uzun vadeli çıkarları açısından güçlü bir devlet mekanizmasıyla artığı alıp burjuvaziye aktarabilir. Sovyetlerdeki sistemin bu tür bir devlet kapitalizmiyle de hiçbir ilgisi yok.

Rossanda'nın ilk bakışta belki de doğru gibi görünen bazı sözleri var ki, bence, Sovyetlerin ne olduğunu araştırmak için izlememiz gereken yolun aslında tam tersini gösteriyor. Sorunun akademik olmadığını söyledikten sonra, buna verilecek cevabın bir politik tercih olduğunu ekliyor. Daha önce Çin için, Çin'in Avrupalı sözcüsü Bettelheim için öne sürdüğümüz sakınca burada da çıkıyor karşımıza: Sovyetler Birliği'nin ne olduğu, bizim kendimize seçtiğimiz politikaya göre belirlenecek. Rossanda'nın bu sözlerini izleyen paragrafında, sorunun bu niteliği yeterince açık: Sovyetlerin durumunun düzelmesi için kime hitap edeceğiz? Eğer, diyor, kapitalist kalıntılar ikincilse, hükümete hitap etmeli, yöneticilerin daha demokratik olmasını istemeliyiz. Yok eğer «yeni tip kapitalist formasyonlar»ın varlığı söz konusuysa, hükümetten bir talepte bulunmayacağız, bu ülkelerde sınıf mücadelesi olduğuna hükmederek halktan yana tavır alacağız. Paragrafın son satırında da, Avrupa solundaki muhataplarından söz ediyor ki, bundan kastı herhalde, «Doğu» Avrupa ülkelerindeki sol muhalefet olmalı.

Rossanda'nın bu sözleri ilk başta doğru gibi görünüyor. Ama görüldüğü kadar doğru olduğunu sanmıyorum. İlk, öbür konuşmacılardan Claudin'in yerinde itirazı var: Toplumsal formasyonun teşhisi iki alternatiften hangisine uyarsa uysun, **bizim** stratejimizde önemli bir değişiklik gerekmez. Çünkü her iki durumda da sınıf mücadelesi vardır ve bu mücadelede **en ileri** alternatifi temsil edenden yana olunur. Söz konusu formasyonların **kapitalist olmadığını** ispatladığımız zaman, hükümetlerine daha demokratik olmaları için ricada bulunmamızın bir anlamı yok. En azından şu sağduyuya dayanan gerekçeyle ki, söz konusu yönetimler belli bir beceriksizliğin hem ürünü, hem de sürdürücüsüdürler. Bizim onlara «biraz daha becerikli» olmaları için çağrıda bulunmamız ne sağlar? İkincisi, her iki durumda da, insan hakları, demokrasi v.b. savunulur.

İkinci itiraz, Rossanda'nın, bu soruya verecek cevap «bizim ne çeşit Marksist olduğumuzu belirler» demesiyle ilgili. Bu söz bana, konuşmacının Sovyetlere bakışının, daha doğrusu bakmaya hazırlanışının, yeterince nesnel olmadığı duygusunu veriyor. Kapitalizm karşısında alınan tavrın, bir insanın devrimciliğini belirlemesi gibi, bu konuda da, daha sol bir teorik görüşü savunmakla daha sol bir devrimci olunacağı inancı içerilmiş sanki. Yani, «eğer kapitalist kalıntılar ikincilse, o zaman hükümete hitap edilir, bu ise reformizmdir; devrimci tavır, tabanı devlete karşı desteklemek, tabanın devrim yapmasını istemektir.» Sezdığım bu mantık çizgisi gerçekten varsa Rossanda'nın düşüncesinde, karşımdakini kendimize göre ölçmenin yeni örneğini, ÇKP tavrının bir tekrarını görüyoruz demektir. Ben daha devrimci olmak için Sovyetler kapitalisttir demeliyim. Onlara kapitalist demem, benim ne kadar uzlaşmaz bir devrimci olduğumun kanıtıdır. Bu tür bir anlayış içinde, vaktiyle somut gerçekliğin biçimlenmelerini daha iyi anlamak için inşa ettiğimiz teorik kavramlar, bizim kendi ruh halimizi dile getiren öznel nosyonlara dönüşür. Sovyetlere belli ölçüde kızırırsam, «devlet kapitalizmi» derim; biraz daha kızınca, «emperyalist» derim. Sonra artık çok kızarım ve «faşist» demeye başlarım.

Sovyetlere karşı aldığımız tavır elbette bizim ne biçim Marksist olduğumuzu belirler. Ama biz Marksistsek, kendimizi aldığımız bu tavra göre tanımlamaktan önce, Sovyetleri Marksizme göre tanımlarız. Bunu yaptığımız zaman, Sovyetler Birliği'nde bir «devlet burjuvazisi» veya bir «devlet kapitalizmi» bulacağımız kanısında değiliz.

MANDEL VE TROÇKİST TEZ

O halde ne bulacağız? Yarıda kalmış bir sosyalist devrim mi? Öyleyse, bu «yarıda kalmışlığın» bir somut nedeni, açıklaması olmalı. Sorumlu, bir «burjuvazi» değilse, kimdir, nedir?

Troçkizmin bu soruya cevabı, «Stalinist bürokrasi»dir. Stalin'in Troçki'yi ve başka muhalifleri tasfiye etmesiyle birlikte, parti bürokratlaşmış, devrimi dondurmuş, ülkeyi bugünkü durumuna getirmiştir. Bu bürokrasi bugün toplumsal artığı denetleme tekeli elinde bu-

Birikim 38/70

lundurmakta ve bir yönetici sınıf işlevi görmektedir.

Marksist sınıf analizinin bir ortodoks anlayışına göre, «Bürokrasi sınıf olamaz». O zaman iki türlü düşüneceğiz Sovyetler'deki durumu. Ya bugünkü yönetim, proletaryanın yönetimidir (ama şimdilerde «bütün halkın devleti» deniyor), ya da ÇKP tezinde olduğu gibi «burjuvazi iktidardadır». Bu iki şematik anlayışa karşılık, Troçkist tez daha akla yakın görünüyor. Birinci teze kısaca bakalım. Polonya'da işçi ayaklanması olduğunda, işçilerle uzlaşma konuşmaları yapan Gierek şunu söylemişti: «Siz işinizde daha iyi çalışın ki, biz de daha iyi yönetelim». Gierek bunu Polonya'da söyledi, ama Doğu Avrupa dünyasında, bütün bu dünyada olup bitenleri en iyi özetleyen söz bu. İşçinin işçi, yöneticinin yönetici olduğu bir toplum, Marksist klasiklerin hiçbirinde yazılı değildir, ancak «real-sosyalizm» gibi lakırdılarla bu durum kitabına uydurulur —ne ölçüde uydurulabilirse. Bu «gerçekçiliğin» sonunda varacağı yer de, sosyalizm zaten mümkün olmadığına göre, eh, şu olanla yetinelim demektir. Demek işçi sınıfı iktidarda değil. Öte yandan, burjuvazinin iktidarda olduğunu söylediğimizde, bunun iktidarda varlığı bir yana, toplum içinde bir yerde varlığını kanıtlayacak herhangi bir iz bulamıyoruz. Öylesine geniş bir «burjuvazi» tanımını gerektiriyor ki bu iddia, kendisi varolmadan iktidarda olan bir sınıfı da içerebilsin. Toplumu iki sınıflı, sınıfı da bir üretim tarzının artık üretme maknızmasının iki kutbunda ki varlığıyla var sayan bu ekonomist anlayışın bugünün politikasında gördüğümüz iki kampa (SSCB'de proletarya iktidardadır diyenlerle SSCB'de burjuvazi iktidardadır diyenler) karşısında, Sovyet hayatının her kesiminde etkilerini gördüğümüz bürokrasiyi anahtar kavram olarak alan Troçkizm daha haklı görünüyor. Ama sorun bu kadar da basit değil.

Bu yaklaşımların hepsinde, örtük ve gizli bir biçimde, Marksizmin kendisini, ya da en azından Marksistleri temize çıkarma çabası görülüyor. Yani, Sovyetler Birliği gibi bir topluma bakıyoruz, burada hoşumuza gitmeyen şeyler görüyoruz. Hemen veriyoruz kararı: «Burada Marksist bir yönetim olamaz, çünkü olsaydı, kötü şeyler olmazdı. Şu halde Mark-

sistlerden başka birileri burayı yönetiyor olmalı. Kimdir bu?» Ve kendi konumumuza, tarihi koşullanmalarımıza göre birliğini buluyoruz. Stalinist bürokrasi, devlet burjuvazisi, «sosyal-emperyalist ve faşistler» v.b.

Marksistlerin yanlış yapabileceğini, Sovyetler Birliği'nde sosyalizmin kuruluşu tarihinde yapılmış yanlışlıklar varsa, bugün ters sonuçları açık seçik ortada yanlış uygulamalar varsa, bunları Stalin'in kişiliğiyle, Rusya toplumsal formasyonunun yapısal geriliğiyle, emperyalizmin kuşatmasıyla ve benzeri **dışsal** etmenlerle (ya da «devlet burjuvazisi» gibi, bu «kötü güçlerin» içselleştirilmesiyle) ve yalnız bunlarla açıklayamayacağımızın artık bilincine varmamız gerekiyor. Bütün bu **koşullar** vardır, ama Marksizm de zaten koşulların aşılmasıdır. Aşılammışsa, **bizim** yaptığımız yanlışlar da vardır.

Ama yanlışlar **bizim** yanlışlarımız diye, bunları görmezlikten gelmek ve üzerinden sünger çekmek, yanlış bir süreklilik haline getirmek demektir. Tekrarlanan yanlışlıkla da, sonunda, Marksizmin **dışında** bir yerlere doğru yol almaya başlarız. Buradan varacağımız sonuç şu: Marksizm bir bilimdir ve her bilim gibi yanlış yapabilir (özellikle bir toplum biliminin yanlışsız yürümesi düşünülemez); ama bilimsel kalmak istiyorsa, yanlışlarının üzerine gitmelidir. Bilimin doğruluğunun garantisi **tabiatı icabı** yanlış yapmaması değil, yanlışlarını özeleştiriyile düzeltme imkânına sahip bulunmasıdır.

Bugün Mandel gibi bir yazar, «Troçkist» bir açıdan Sovyet toplumsal formasyonunu eleştirirken, birçok doğru şey söyleyebiliyor. Vaktiyle Troçki'nin söylediklerinin **bir kısmı** da doğru sayılabilir. Ama Stalin'le birlikte Troçki'nin de sorumluluk paylaştığı günlerde, Troçki'nin yaptıkları, iktidar onda kalsa ve yönetime «Troçkist bürokrasi» geçse, durumun pek fazla değişmeyeceğini gösteriyor. Mandel'in eleştirilerinden büyük bir kısmı da, Troçki'nin o günkü sorunsalından çok, aradan geçen bunca zaman içinde birçok Marksistin eleştirel araştırmalarının sonuçlarını paylaşmakta. Tek bir örnek vereyim. Bu sayımızdaki yazısında Mandel, Sovyetler Birliği'nin «yeniden sosyalleştirilmesi» için çeşitli öneriler sıralarken, bunlar arasında «pluralist» bir yapının kurulmasını da sayıyor. Çeşitli parti ve

Birikim 38/71

akımlar bulunsun, politik iktidarı tek bir parti değil, işçi ve halk konseyleri de yürütsün, diyor. Troçki bunu savunmamıştı. Troçki bir yana, Lenin bile savunmamıştı. Savunsalar, o zaman neler olabilirdi, bunu az sonra tartışmak istiyorum. Yalnız, bundan önce, Mandel'in bütün önerilerini gerçekleştirecek yol üstüne söylediklerine kısaca değineyim. Venedik Sempozyumunda konuşanların hepsine, «somut eylem programı» öneremedikleri için çatan Mandel, kendisi, «somut eylem programı» olarak, klasik Troçkist tarzda, «proletarya devrimi» öneriyor. Yani, Lenin gibi bir öndere karşın, 1917'nin proleter devrimi başarılı olamadı, şimdi bir tane daha yapmalı. Ama kendisi de kapitalizmin Sovyetler Birliği'nden silindiğini kabul ederken, böylece bu ülkedeki proletaryanın yapısal olarak değişmiş olması zorunluluğunu örtük biçimde kabul ederken (üretim tarzının artık üretme mekanizmasının iki kutbundan biri olarak, kapitalist üretim tarzı içindeki proletaryanın devrimi ile, Mandel'in çizdiği toplumda «proleter» olarak kalmış, ama ister istemez değişik bir konjonktür içinde bulunan işçilerin «proleter devrimi» ne dereceye kadar aynı kalemde ele alınabilir?), bir kalıp olarak «proletarya devrimi»nden söz etmesi bir soyutlama olmuyor mu? Sovyetler tarihinde ters gitmiş bunca olaya karşılık, bu soyut «proletarya devrimi» aksaklıkların çözümünün garantisi mi?

SONUÇLAR

Sovyetler Birliği'nde kurulan sosyalizmin bugün vardığı aşamanın Marksistler arasında eleştirilmesi olumlu bir adımdır. Bu eleştiri, şüphesiz yalnız Sovyetler Birliği'nin eleştirilmesiyle kalmamalı, varolan öbür sosyalist devrim yapmış ülkeler de (başta Çin) eleştirel bir gözle incelenmeli ve **anlaşılmalıdır**. Marksistlerin bu görevi kabul etmeleri, burjuvazinin propaganda kampanyalarına karşı **savunma** konumundan çıkarak inisiyatifini kendi ellerine almaları anlamına gelir.

Ne var ki bu eleştiri, ÇKP'nin sağlıksız saldırılarının da etkilediği bir ortamda yürümeğe gelmiştir. Marksizmin bir hayli **yorgunluk** belirtisi gösterdiği bir ortamda yürümektedir ve bu yorgunluğa karşı bir tepkidir. Marksist teorik ve pratiğin eski dinliğini kazandırmaya yöneliktir.

Marksist hareketin buhranı, bir bütünün bölünmüşlüğü olarak çıkıyor karşımıza. Bugün iyice belirginleşen kamplaşmada, varolan kampların bir tanesinin yanında yer alarak, süregiden olayı sadece bu kampın görüş açısından izlemek ve gözlemek bu nedenle yanlış. Eski bütünlüğün bugünkü parçalarından bir tanesinin yanında yer almak, o eski bütünlüğün yeniden kurulması çabasıdır. Oysa bu bütünlük mutlaka kurulacaktır. Arayışlar ortaya çıkmıştır ve politik düzeyde çeşitli zigzaglar çizse de, arayış çabasının kendisi sağlıklıdır. Bu genel konjonktür içinde, Türkiye'deki gibi **genç hareketlerin enerjisi** (bu gençlik ve enerjili Marksist akıla dönüştürülebilirse) dünya çapında katkılara da yol açabilir.

Yeniden Sovyetler Birliği'nin tarihi sorununa dönersek, benim kişisel kanım, bu tarihin «ücret» filan gibi kategorilerle değil, politik düzeyde, örneğin Marksist örgütlenme gibi konuların çerçevesinde daha iyi anlaşılabilir. (Sosyalizmin güdük kalmışlığı şüphesiz altyapısal ilişkilerde de izlenebilir. Ama sosyalizmin inşa sürecini doğrudan doğruya etkileyen öğelerin ilkin politik ve ideolojik düzeylerde ortaya çıkmış olduğunu vurgulamak istiyorum.)

Bu tarihin diyalektiğini, «demokrasi» ile «etkililik» arasındaki bağdaşma/bağdaşma ilişkilerinde aramak eğilimindeyim.

Bu konuya girmeden önce, Venedik sempozyumu konuşmalarından, Althusser'in bir iki cümlesine değinmek istiyorum. İlkin bu konuşmanın bence eleştirilir yanlarını belirtiyim. Althusser, «teorik buhran» kavramını vurgularken, özeleştirisinden sonra da üstünden büsbütün atmadığını sandığım «teorist» tavrını sürdürür gibi. Örneğin bütün bir Stalinist uygulamayı, Marx'ın **yanlış okunması** olarak ele almak —Althusser böyle yapıyor mu, kesin bir şey söyleyememekle birlikte— çok dar bir tarih anlayışı gibi. Fakat gene, bazı çok doğru şeyler söylüyor Althusser. Örneğin, Marksizmin buhranının, bugünkü bölünmeyle ortaya çıkmadığını, bundan önce ve bu bölünmenin nedeni olduğunu ve otuzlarda başladığını söylüyor. İşin temeline inildiğinde, gerçekten de böyledir. Bir yandan, Sovyet devriminin başlangıçtaki hızı bu dönemde kesilir ve yanlış temeller üzerinde bir oturuk-

luk durumuna geçilir. Aynı zamanda, dünyada olup bitenler karşısında da, Komünistler çaresiz kalır, örneğin, faşizmin yayılmasını durduramazlar. Çetinleşen dünya koşullarıyla birlikte, bugünkü real-sosyalizmin temeli olan «real-politik» başlar. Bu, bir dönemeçtir: Marksizmin devrimci gücü yerine, burjuva politikasının da kaynağı olan güç ilişkilerini kullanmaya ağırlık verilmesinin başlangıcıdır. Sonuçları şüphesiz hemen görülmez bu sürecin. Bu sonuçların göz çıkarıncasına karşımıza dikileceği ana kadar daha çok zaman geçecek ve bu arada hafifsenmeyecek zaferler de kazanılacaktır. Ama, örneğin faşizmin Sovyet topraklarında ezilmesi gibi, bu zaferler de, real-politik değil, real-politiğe **karşın** kazanılmışlardır (bunun ayrıntılarına girmek burada olmaz).

Althusser'in son söyledikleri de bence çok doğru. Burada Marksizmin, çelişkileri ve eksikleri olabilen bir düşünce sistemi olduğunu söylüyor. İlk doğum anında, egemen ideolojiye karşı mücadele vererek ve onun içinden doğmuştur, ama her bilim gibi kendi bilim-öncesini (Hegel, «ekonomi-politik, Darwinci evrimcilik v.b.) kendi yanında taşımaktadır. Onu bitmiş bir düşünce sistemi gibi kavramak, gerçekliğe karşı her zaman elimizde şaşmaz bir cetvel bulunduğu inancını doğurur. Özellikle **kitle ideolojisi**, yüzyılların alışkanlığı içinde, böyle şaşmaz ölçülere ihtiyaç duyar. İş her zaman kitlelerle olan Marksizm, elbette bundan da etkilenecektir. Ve bir ülkede sosyalizmi kurmak gibi çetin bir görevde, bütün bu eksikler, çelişkiler işlevlerini yerine getirecektir. Ama yapılan her deney, kendi teorimizi doğrulamak ve tamamlamak için de bir fırsattır. Bugün bunu, Marksizmin büyük açıklayıcı gücüyle gözleri kamaşan, o günlerin Marksistlerinden daha iyi değerlendirebiliriz.

Bukharin, **Tarihi Maddeciliğin Teorisi** adlı kitabının önsözünde, bu kitabının bazı yoldaşlarla tartışmalar sonucunda doğduğunu anlatır ve şöyle der:

Bu tartışmalara katılan yoldaşlar Sverdlov Üniversitesine çalışmalarını tamamlamaya gelmişlerdi; sonra bu üniversitenin yardımcı bilim adamları haline geldiler. Yeni tip insanlardır bunlar, bir yandan felsefe çalışırken, geceleri de elde

tüfek nöbet tutuyor, en soyut sorunları tartışıp, bir saat sonra odun kesmeye gidiyorlardı. Kitaplıklarda okuyor, derken fabrikalarda uzun saatler boyunca çalışıyorlardı. Bu yoldaşlar, bu kitabın gerçek yazarları sayılabilir.

Evet, bu yeni tip insan belirmeye başlamıştı o yıllarda. Lenin'e, devrimin artık gerçekleşme anına geldiği inancını veren **Sovyet** de bu yeni insanın oluştuğu kaynak değil miydi? Ama hepimizin bildiği gibi, olay, bütünüyle bu yolda yürümedi. Lenin, sovyetin ortaya çıkması olgusunu, **devrim için yeterli** görmüştü. Devrim için yeterli olan sovyet, her nedense, devrimden sonra **toplumun yönetimi için yeterli** görülmedi. Toplumun yönetiminin örgütü olmaya aday sovyet, süreç içinde, **yerel yönetim birimi** haline geldi. Sovyetin bu dönüşü, Sovyetler Birliği devletinin, sovyetten bağımsız, onun dışında kurulması sonucudur. Bu olay, devrimden daha birkaç yıl sonrasındadır, devrim anına göre bir gerilemedir —bugün baktığımız perspektifte. Ve bu olayın sorumluluğu da Stalin'in üstüne atılamaz. Lenin de, Bolşevik Partinin ve şanlı Ekim Devrimi'nin bütün yöneticileri de bunu paylaşıyor. Alışılmış kalıplara hitap ederek söylüyorum: Arada Lenin'in de olması, bizim bu olayı anlarken, burjuva ideolojisine yakışır «suçlama» tarzlarından kaçınmamızın zorunluluğunu daha açık şekilde gösterir. Devrim tarihinin **savcısı** değiliz biz; olanı anlamaya çalışıyoruz.

Gelgelelim, Lenin kendisi bu konuda her zaman, gizlemediği bir ezikliği duyar, yapının, asıl yapılması gerekene oranla eksikliği, ni anlar ve anlatmaya da çalışır hep. Ama ötekiler aynı şeyi yapmışlar mıdır? Örneğin bir Stalin'le farklılık buradadır: Lenin'in kötü bir zorunluk gibi gördüğü şey, Stalin için zaten yapılması gerekenin tümüdür.

Bir varsayımsal örnek üstüne birkaç söz söylemeden önce, Jean Jacques Rousseau'nun pedagoji üstüne bir sözünü, hatırladığım kadarıyla aktarayım: Çocuk eğitimi, en verimli şekilde zaman kaybetmeyi bilme sanatıdır, der Rousseau. Pedagoji için kesinlikle doğru olan bu söz sanırım yeni bir toplumun kurulması konusunda eşit derecede geçerli. Yukarıda «demokrasi» ile «etkililik» arasındaki gerilime değinmişim. Bunu biz Türkiye'deki

kendi deneylerimizden de biliriz. «Demokratik merkezîyetçilik» diye işe girilir; kısa bir süre sonra, **koşullar güçleşir**; «bu koşullar altında», ne yazık ki, «demokrasiyi ikinci plana itmek ve merkezîyetçi uygulamayı öne almak» gerekir. Bizde bu iş de, başka birçok şey gibi, biraz güldürücü boyutlara ulaşmıştır. Örneğin hapishanede birlikte okuyan, çalışan arkadaşlar arasında, kendini önderliğe yakın gören biri, kendince uygun zamanı buldu mu, «faşizmin hapishane koşulları altında merkezîyetçi **moment** ağır basmaktadır, arkadaşlar» diye lûgatler paralar; ardında yatan isteğin ne olduğu bellidir. Arkadaş, kendisine tayfa toplamaya karar vermiştir.

Şimdi gelelim varsayımsal örneğe. Kızıl Ordu gibi bir kuruluş da, Bukharin'in anlattığı öğrenciler gibi, gündüz dövüşüp gece teorik çalışma ve tartışma yapamaz mıydı? Şüphesiz bunu yapan çok olmuştur, ama bunu bir kural ve sadece yasak savma niteliğinde, içi kof bir göreneğe dönüşmeyen bir kural olarak uygulamak olmaz mıydı? Savaş örneğini özellikle veriyorum, çünkü bu gibi koşullarda «etkililik» tamamen ön plana çıkar. «Etkililik» ile «boş laf» arasında ise gerçekten «antagonist» bir çelişki vardır. Ve bu koşullar altında «demokratik tartışma/eleştiri» büyük bir ihtimalle, çok kolay bir şekilde, insana «boş laf» gibi görünebilir. Tartışmaların düzeyleri farklıdır, her birinin kendine göre irili ufaklı saplantıları v.b. olabilir. Olmayacak şeyler eleştiri konusu haline getirilebilir, hattâ bu işin iyi yürütülememesi yüzünden durduk yerde sürtüşmeler, kırgınlıklar da çıkabilir. Bunlar hepsi «etkililik» ile ters-orantılıdır.

Yani vakit kaybıdır. Ama Rousseau'nun değindiği «verimli» bir vakit kaybetme biçimi olamaz mı? Çok şematik olarak, şunları hatırlayalım. Kısaca, böyle yürüyen bir Kızıl Ordu, bünyesinde topladığı köylüler için büyük

bir eğitim imkânı hazırlamaz mıydı? İkincisi, böyle eğitimden geçen köylülerin varlığı, 30' lardaki toprak politikasında bambaşka bir öge olmaz mıydı? Bir zaman ve mekândaki «etkililik» karşısında vakit kaybı, böylece, bir başka zaman ve mekândaki **etkililik için** vakit kazancı da olabilirdi.

Bir deneme çerçevesinde söylediğim ve varsayımsal bir örnek üstüne söylediğim bu sözler çeşitli somut olgular üzerinde de incelenebilirdi. İnceleme bir yana, bugün, kendi toplumumuzda, somut eylem içinde denenebilir. İnisiyatifsiz insanlardan oluşan örgütlenmelerin sonunda bütün devrimci süreci nereye vardıracağı konusunda yeterince deneyimiz var, bizim de. Sovyet Devrim deneyi de bundan çok çekti. Bugün yapılan eleştirilerde dikkat etmemiz gereken bir nokta da bu: «Şu yapılmalıydı, oysa bu yapıldı» derken, sanki bütün o insanlar gerçekten demokratik bir toplum istememiş de, bilinçli ve planlı bir şekilde olmayı rayından saptırmışlar gibi bir tavır almak da çok yanlış. Çünkü bu da, karşımızda her zaman varolan koşulların çok önemli güçlüğünü hafifseyen bir kolaycılık olur. Sosyalizm tarihinin incelenmesinden çıkardığımız eleştiriler, bundan sonra girişeceğimiz deneyler için elimizde bir «sihirli değnek» olmayacak. Bilgimiz arttıkça yeni deneylere daha sağlam gireceğiz elbette, ama yeni koşullarımız, yeni güçlükler de yaratacak. Sorun, bunlar karşısında yanılma payımızı da hesabın içine alan **açık teorik** yaklaşıma sahip olabilmek.

Devrimden ve kurulacak sosyalist toplumdan söz ederken Rousseau'nun pedagoji üstüne sözünü hatırlamam bence fantazi bir çağrışım değildi. Devrim de çocuk gibidir çünkü. Bir çocuk gibi **elimizdedir** ve bir çocuk gibi, denetimimizin dışındadır. Ve modern pedagojiden bugün çok iyi bildiğimiz gibi, **çocuğunu döven dizini de döver**.